

MƏKTƏBDƏ ŞAGİRD-ŞAGİRD VƏ ŞAGİRD-MÜƏLLİM ARASINDAKI KONFLİKTLƏRİN (MÜNAQİŞƏLƏRİN) PSIXOLOJİ SƏCİYYƏSİ

Elxan Bəylərov,

*Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun
Psixologiya və xüsusi təhsil şöbəsinin müdiri,
psixologiya elmləri doktoru
e-mail: el_4444@mail.ru*

Aynur İskəndərova,

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universitetinin doktorantı
e-mail: aynuriskenderova@inbox.ru*

UOT: 159.9; 37

Xülasə. *Məqalədə şagird-şagird, şagird-müəllim arasında yaranan münaqişələrin psixoloji xüsusiyyətləri müzakirə olunur. İlk olaraq münaqişə nədir, onun elmi əsərlərdə necə izah olunduğu təhlil edilir, pedaqoji münaqişənin mahiyyəti açıqlanır. Həmçinin pedaqoji münaqişələrin aşağı səviyyələrindən olan şagird-şagird, şagird-müəllim münaqişələrinin yaranma səbəblərini araşdırmaq məqsədi ilə şagird və valideynlərlə aparılan sorğuların nəticələri təhlil edilərək yaranan münaqişələrin aradan qaldırılması yolları göstərilir.*

Açar sözlər: *münaqişə, pedaqoji münaqişə, şagirdlərarası münaqişə, şagird-müəllim münaqişəsi, pedaqoji münaqişənin səbəbləri.*

Key words: *conflict, pedagogical conflict, conflict between students, student-teacher conflict, causes of pedagogical conflict.*

Ключевые слова: *конфликт, педагогический конфликт, конфликт между учащимся, конфликта ученик-учитель, причины педагогического конфликта.*

Ümumtəhsil müəssisələri təhsil sisteminin ən vacib hissəsidir. Məktəblərdəki təhsilin səviyyəsi ölkənin gələcəyini müəyyən edir. Müasir dövrdə cəmiyyətin ümumi tələbatlarını ödəmək üçün lazımi ixtisas sahələrinin yaranması və bu ixtisas sahələrində tətbiqi vacib olan texnologiyanın istifadə olunması təhsilin dəyərini əvvəlki dövrlərə nisbətən daha da artırmışdır. Məktəblər də bu tələbatın ödənilməsində mühüm rol oynayır. Belə vacib vəzifəsi olan məktəblərin çox təəssüf ki, özünün bir sıra problemləri vardır. Bu problemlərdən biri də pe-

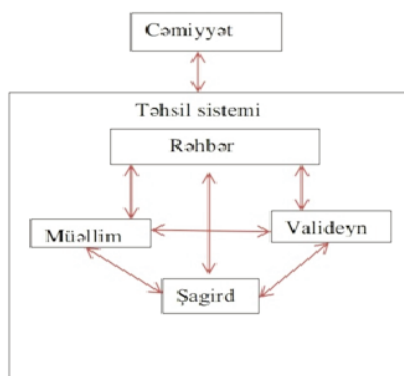
daqoji kollektivdə yaranan konfliktlərdir ki, buna **“pedaqoji konfliktlər”** deyilir.

İlk olaraq “konflikt” sözünün mənasını və mahiyyətini nəzərdən keçirək. “Konflikt” (münaqişə) latın dilində “bir-birinə vurmaq” mənasını verən “conflictus” sözündən yaranmışdır [1, s.245]. Elmi ədəbiyyatlarda “Münaqişə” konflikt anlayışı fərqli şəkildə izah olunur. Onlardan bir neçəsini xatırladaq: “bir qrupun digər qrupun maraq dairəsinə aid hər hansı məsələyə neqativ münasibəti olanda və bu münasibəti başa düşən andan qarşı tərəfin reaksiyası” [2, s.10]; “münaqişə anlayışını tədqiq edən elmi əsərlərin təhlili onu

göstərir ki, “münaqişə” anlayışının dəyişməz tərkib hissəsi əksər hallarda iki müxalif fikirlərin toqquşmasıdır” [3, s.16]; “münaqişə iki və daha çox insan arasında müxtəlif səbəblərdən yaranan anlaşılmaqlıqdır” [4, s.395]; “münaqişə insanların və ya qrupun hər hansı bir seçim qarşısında qalaraq, qərar verməkdə çətinlik çəkməsidir” [5, s.28]; “münaqişə hər hansı problem üçün tapılan həll yollarından birini seçərkən yaranır” [6, s.99] və s. Psixoloji mənada münaqişə isə insanlar arasındakı ziddiyyətlərə və bu ziddiyyətlərin kəskin emosional vəziyyətdə həlli cəhdinə əsaslanan ünsiyyət növüdür. “İnsanlar arasında ziddiyyətlər” dedikdə, onların məqsədlərində, motiv və yönəlişlərində, münasibət və davranışlarında özünü göstərən ziddiyyətlər başa düşülür [7, s.178].

Məktəbdə yaranan münaqişələr pedaqoji münaqişələrdir və çoxcəhətlidir. **Pedaqoji münaqişə nədir?** Pedaqoji münaqişə S.V.Bankinanın fikrincə, hər hansı problemin aradan qaldırılması zamanı subyekt-subyekt arasındakı mənfi emosional fonda yaranan münaqişənin kəskinləşməsinin təzahürü kimi qəbul edilə bilər [8, s.11-12]. Beləliklə, pedaqoji konfliktin dairəsi təhsil prosesi, konflikt subyektləri isə təhsil iştirakçılarıdır. Bundan başqa, konflikt zamanı yaranan emosional fon mənfi xarakter daşıyır.

Pedaqoji münaqişələr şaquli və üfüqi komponentlərdən ibarət 3 səviyyədə özünü göstərir. **Birinci** səviyyə cəmiyyətlə təhsil sistemi arasında yaranan münaqişə, **ikinci** səviyyə rəhbər-müəllim, rəhbər-valideyn, rəhbər-şagird arasında yaranan münaqişə, **üçüncü** səviyyə isə müəllim-şagird, müəllim-valideyn, valideyn-şagird arasında yaranan münaqişələri əhatə edir. Bunu sxematik olaraq aşağıdakı kimi təsvir etmək olar (**şəkil 1**).

Şəkil 1. Pedaqoji münaqişələrin şaquli və üfüqi komponentləri

Pedaqoji münaqişələrin özünəməxsus aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır:

- *Pedaqoji kollektiv qarşısında ümumi məqsəd durur, lakin məqsədin reallaşması ilə bağlı baxışlarda, vasitə və metodlarda fikir ayrılıqları müşahidə olunur. Ona görə də burada baş verən ziddiyyətlər antaqonist (barışmaz) səciyyə daşıyır, kollektivin səyi ilə onları həmişə aradan qaldırmaq olar.*

- *Pedaqoji prosesdə məktəb rəhbərləri və müəllimlərdə müəyyən tənziqləmə (ustanovka) əsasında şagirdlərin davranış tərzilə bağlı bəzi gözləmələr formalaşır. Şagirdlərin davranış və münasibətləri buna uyğun gəlmədikdə, müəllim kəskin reaksiya verir, vəziyyəti tezliklə dəyişməyə tələsir, əvəzində isə sözəbəxımlıq və itaət yerinə şagirdlərdən etiraz, bəzən kobudluq görür.*

- *Pedaqoji fəaliyyətdə qarşılıqlı münasibətlər başqalarının – müəllim və şagirdlərin iştirakı ilə baş verir. Qarşı tərəf və iştirakçılar göstərilən təsirləri, görülən tədbirləri çox vaxt düzgün başa düşmür, ədalətsizlik kimi qəbul edirlər. Deyilən sözlərin və edilən təsirlərin mahiyyəti və motivlərinin dərk olunmasındakı müxtəliflik qarşılıqlı anlaşılmaqlıq doğurur və qarşılıqlı münasibətlərin xarakterinə təsir göstərir.*

- *Pedaqoji prosesdəki əsəbilik, yorğunluq, gözlənilməz vəziyyətlər məktəb rəhbərləri və müəllimlərdə müəyyən gərginliyə, ünsiyyətdə səhvlərə, hövsələsizliyə, şagirdlərin ünvanına əsassız iradlara gətirib çıxarır, şagirdlərdə inciklik yaradır.*

- *Pedaqoji münaqişə iştirakçılarının müxtəlif sosial statusu (direktor, müəllim, şagird) onların münaqişədəki müxtəlif davranış və münasibətini şərtləndirir.*

- *Məktəb rəhbərinin, müəllimin peşə mövqeyi münaqişənin həllində təşəbbüsü ələ almağı və formalaşan şəxsiyyət kimi şagirdin marağını əsas götürməyi tələb edir.*

- *Məktəb rəhbəri və müəllimin münaqişənin həllindəki hər cür səhvləri digər şagirdləri əhatə edən yeni münaqişəyə şərait yarada bilər.*

- *Pedaqoji fəaliyyətdə münaqişələrin qarşısını almaq onları həll etməkdən asandır [7, s.180-181].*

Məqalənin əsas tədqiqat obyekti müəllim-şagird və şagird-şagird arasında yaranan münaqişələrdir. Öncə demək istəyirəm ki, müəllim-şagird münasibətləri insan şəxsiyyətini forma-

laşdırən münasibətlər sistemindən biridir. Dərs ilinin ilk günlərindən etibarən müəllim və şagirdlərdə bir-birləri haqqında müəyyən təsəvvürlər yaranır. Bu təsəvvürlər sonralar dəyişə də bilər, eyni qala da bilər. Bu təsəvvürlərin yaxşı olması və ya pisdirsə, yaxşıya doğru dəyişilməsi üçün əsas iş müəllimin üzərinə düşür. Çünki hər hansı bir şagird haqqında pedaqoji kollektivdə müəyyən fikir yaradan, məhz həmin müəllimdir.

Müəllimin peşəkar fəaliyyətində əsas məsələlərdən biri də onun şagird şəxsiyyətinin sosiallaşmasındakı roludur. Sosiallaşma şagirdlərin həyatı bilik, bacarıq və vərdislər qazanmalarında mühüm funksiya malik olduğundan və pedaqoji prosesin müvəffəqiyyətinə nəzərə cərpacaq dərəcədə müsbət təsir göstərdiyindən müəllimin ona xüsusi diqqət yetirməsi olduqca vacibdir. Müəllim şagirdlərin müəyyən sosial biliklərə, əməli bacarıq və vərdislərə, həmçinin sosial həyatın qəbul olunmuş müəyyən qayda və qanunlarına yiyələnmələrində iştirak edir. Bu keyfiyyətlərin ötürücüsü və daşıyıcısı kimi şagirdlərlə ünsiyyətdə olur, onların bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsir göstərir [9, s.104-105]. Bu baxımdan, müəllim-şagird münasibətlərinin pozitiv istiqamətdə dəyişilməsi, onlar arasında baş verən münaqişələrin səbəblərinin araşdırılması, həll olunması yollarının axtarılması dövrün əsas məsələlərindən biridir.

Müəllim-şagird münaqişələri onlar arasında ünsiyyət prosesində rəsmi və qeyri-rəsmi münasibətlərin pozulmasına, birgə fəaliyyət zamanı psixoloji narahatlığın yaranması və artmasına, stress nəticəsində somatik və psixi xəstəliklərin inkişaf etməsinə, təlim fəaliyyətinin səmərəliliyinin azalmasına, şagirdlərin mənfi münasibətlərinin fənnə ötürülməsinə səbəb olur. Bununla belə, yaranan konfliktlər təhsil prosesində normal qəbul edilməlidir, çünki bu problem müvəffəqiyyətlə həll olunarsa, konflikt iştirakçılarının şəxsi inkişafına kömək edə bilər [10, s.224].

Müəllim-şagird arasındakı yaranan münaqişələrin səbəbi nədir? Bu sualı cavablandırmaq üçün bəzi elmi mənbələrə diqqət yetirsək, səbəblər haqqında müəyyən təsəvvürə malik ola bilərik. Ümumiyyətlə, müəllimin məktəb daxilində bütün hərəkət və davranışlarını şagirdlər izləyir, onun haqqında müəyyən təsəvvürlərə malik olurlar. Şagirdlər, məhz əldə etdiyi təsəvvürlər əsa-

sında da müəllimlə münasibət qururlar. Bu baxımdan, müəllim məktəb daxilində öz rolunu layiqincə, pedaqoji səriştəliklə yerinə yetirməlidir.

Müəllim şagirdlərlə münasibətində, xüsusilə davranışlarına diqqət etməlidir. Müəllim-şagird münasibətlərini tənzimləyən müəllimlərin bəzi davranışlarını aşağıdakı kimi göstərmək olar:

– *müəllimlərin şəxsi maraq və dəyərlərinin çox hissəsini şagirdlərlə paylaşması;*

– *müəllimlərin məktəbdənkənar həyatını əks etdirən vəziyyətlərlə bağlı şərhləri;*

– *müəllimlik roluna bürünərək, şəxsi hisslərini və reaksiyalarını şagirdlərlə paylaşmaması, ancaq təlim vəzifəsini yerinə yetirməsi [11, s.76].*

A.A.Nikolayeva müəllim-şagird arasındakı konfliktlərin əsas səbəbini vurğulayaraq yazır: “Müəllimin şagirdin daxili aləmini düzgün başa düşməməsi, ədalətsiz cəzalar verməsi, kobudluq etməsi, təhdid və təhqirlərdən istifadə etməsi bu cür münaqişələrin yaranmasına səbəb olur” [12, s.9].

Müəllim-şagird arasında yaranan konfliktlərin səbəblərini türkiyəli professor Dilek Gözütok “Öğretmenliği geliştiriyorum” kitabında belə qeyd etmişdir: Müəllimlərin şagirdləri aşağılaması, müəllimlərin şagirdlərin münasibət və davranışlarını həmişə tənqid etməsi və müəllimlərin şagirdlərin qazandığı uğurlarını və müvəffəqiyyətlərini dəyərləndirməməsi və ya onlardan fəxrlə danışmaması konfliktlərə səbəb olur [13, s.201].

Müəllim-şagird arasında yaranan münaqişələrin səbəblərindən biri də hər iki tərəfin gözləntilərinin fərqli olmasıdır. Bu mövzuda tədqiqat aparan türkiyəli araşdırmaçılar Cevat Celep və Salih Erdoğan “Orta öğretimde olumlu öğretmen-öğrenci ilişkileri” adlı məqalələrində öz tədqiqat nəticələrini göstərmişdilər. Tədqiqatın nəticələrindən biri də odur ki, pedaqoqların müəllim-şagird arasındakı pozitiv münasibətlərin yaranmasında şagirdlərin gözləntilərinə uyğun davranış sərgilədiklərini düşündüyü halda, şagirdlər müəllimlərin davranışlarını gözləntilərinə uyğun olmadığını düşünürlər [14, s.19].

Müəllimlərin şagirdləri ilə sıx və dəstəkləyici münasibət qurduğu zaman, onlar məktəbdə özünü daha güvənli və daha bacarıqlı hiss edir, yaşıdları ilə daha yaxşı münasibət qurur və akademik nailiyyətlər əldə edirlər. Ona görə də yaranan konfliktlər aradan qaldırılmalı, müsbət psixoloji iqlim yaradılmalıdır. Müəllim-şagird ara-

sında yaranan münəqişənin konstruktiv həll olunmasında cavabdeh olan müəllimdir. Ona görə də müəllim münəqişəni həll etmək səriştəsinə yiyələnməli, lazım olan şəxsi və peşəkar keyfiyyətlərini inkişaf etdirməlidir. İlk növbədə, repressiv və avtoritar davranışı kənara qoymalı, münəqişənin həlli üçün şagirdə təsir üsullarını öyrənməli, münəqişənin səbəblərini araşdırmaq və təhlil etmək bacarıqlarına yiyələnməli, empatiya qurmağı bacarmalıdır [15, s.198].

Şagird-şagird münəqişəsi məktəbdə yaranan pedaqoji münəqişələrdən biridir. Belə münəqişələrdə yaranan ziddiyyətlər daha çox yeniyetməlik yaş dövründə olan şagirdlər arasında rast gəlinir. Onların hamısı bu və ya digər dərəcədə rol gözləmələri şagirdlərin, xüsusilə yoldaşlıq haqqında təsəvvürləri ilə bağlıdır. Bu sahədə nisbətən sadə təsəvvürlərə, nəinki kiçikyaşlı məktəbli, həm də məktəbəqədər yaş dövründə təsadüf olunur. Yeniyetməlik yaşı dövründə isə yoldaşlığın əhəmiyyəti xüsusilə artır. Yoldaş və dostla ünsiyyət yeniyetmənin psixi həyatının emosional sahəsinə çevrilir. Yoldaşlıq normaları da, məhz bu yaşda yeniyetmələrin qarşılıqlı münasibətlərinin inkişafında həlledici rol oynayır. Bu normalar yeniyetmələrin qarşılıqlı münasibətlər sistemində çox vaxt elə sərt ölçülərlə özünü göstərir ki, mütəxəssislər onları hüquq terminləri ilə *“yoldaşlıq kodeksi”* adlandırırlar.

“Yoldaşlıq kodeksi”nin məzmununa aşağıdakılar daxildir: bir-birinə hörmət etmək, səmimi və sədaqətli olmaq, nəyin bahasına olursa olsun, yoldaşın tərəfini saxlamaq, ona kömək etmək və s. Əgər kimsə öz yoldaşına kömək etmirsə, biclik edirsə, ondan nəyi isə gizlədirsə, eqoistlik edirsə, birinci olmağa, əmr verməyə, yoldaşlarının rəyi ilə hesablaşmamağa, hansı yolla (söz, qüvvə və s. ilə) olursa olsun, onu alçaaltmağa çalışırsa, xəbərcilik edirsə, bunların hamısını yeniyetmələr “yoldaşlıq kodeksi” normaları ilə qiymətləndirirlər, bir-birlərindən narazı qalırlar, inciyirlər, sözləşirlər, beləliklə də şagird kollektivində öz-özünə konfliktlər əmələ gəlməyə başlayır [15, s.248].

Şagirdlər arasında yaranan münəqişələrin profilaktikası üçün öncə müsbət psixoloji iqlim yaradılmalıdır. Sınıfdə əlverişli psixoloji iqlimin formalaşdırılması və qorunması yolları aşağıda verilmişdir:

- *sinif şagirdlərini bir ideya ətrafında birləşdirəcək və onların əsasında ümumi işləri təşkil edəcək ümumi ortaq maraqları tapmaq;*
- *sinif ənənələrini formalaşdırmaq, ümumtəhsil ənənəvi işlərdə iştirak etmək;*
- *əlamətdar hadisələrlə bağlı üçün kollektivlə birlikdə tədbirlər keçirtmək;*
- *hər bir şagirdə sinfinin həyatına emosional daxil olmaq istəyi yaratmaq;*
- *məktəbdəki şagirdlərin rahatlığını artırmaq;*
- *müəllimlər və şagirdlər arasında sabit, müsbət əlaqələrin qorunması üçün şərait yaratmaq;*
- *ünsiyyət və əməkdaşlıq bacarıqlarını inkişaf etdirmək;*
- *qrup üzvlərinin empatik qabiliyyətlərini, digər insanların bilik qabiliyyətini və ehtiyaclarını, onlara qarşı tolerant münasibətləri inkişaf etdirmək [15, s.176].*

Onu da qeyd edək ki, məqalənin mövzusunı araşdırmaq məqsədi ilə şagirdlər və müəllimlər arasında 3 sualdan ibarət sorğu hazırlandı. İki sual açıq tipli olsa da, bir sualda münəqişə yaranan 21 səbəb verilərək, bu səbəblərdən yaranan münəqişələrin rastgəlmə tezliyini 0-5 balla dəyərləndirmələri istənilirdi. Aşağıda verilən sualların cavablarına əsasən araşdırdıq:

1. *Şagirdlər arasında konflikt nə üçün yaranır?*
2. *Aşağıda şagirdlər arasında yaranan münəqişələrin səbəbləri verilmişdir. Bu səbəblərdən yaranan münəqişələrin rastgəlmə tezliyini 0-5 balla dəyərləndirin.*
3. *Sizcə, müəllimlə şagirdin arasında hansı hallarda münəqişə yaranır?*

Sorğu VI, VII, VIII, IX siniflərdə, ümumi 198 şagird və 73 müəllim arasında aparılmışdır. Nəticələr kompüter proqramı (IBM SSPS 23 proqramı) əsasında təhlil olunmuşdur. Əvvəlcə şagirdlərin cavabları qruplaşdırılıb kodlanmışdır. Qruplaşdırma zamanı aşağıdakı cavablar üstünlük təşkil etmiş, digər cavablar isə məna baxımından bu cavablara yaxın olduğu üçün qruplaşdırılmış cavablara daxil edilmişdir. Şagirdlərin birinci açıq tipli verilən sualın cavablarının siyahısı və faiz göstəriciləri **1-ci cədvəldə** verilmişdir.

Cədvəl 1. Şagirdlərə görə konflikt necə yaranır?

Səbəblər	Sayı	Faizlə (%)
Fikirlərin üst-üstə düşməməsi	73	36.9
Yer üstündə	3	1.5
Testi köçürmək	4	2.0
Düşünmədən danışma	2	1.0
Zarafatlaşma	27	13.6
Özünü üstün görmə	6	3.0
Güc göstərmə	7	3.5
Qruplaşma	6	3.0
Hörmətsizlik	11	5.6
Bir-birini dinləməmək	7	3.5
Söyüş, təhqir	10	5.1
Qışqırcılıq	6	3.0
Əşyalara zərər vermə	5	2.5
Qız (oğlan) üstündə	2	1.0
Sataşma	29	14.6
Cəmi	198	100.0

Göründüyü kimi, şagirdlər arasında yaranan münaqişə səbəbləri ilə bağlı şagirdlərin verdiyi cavablar arasında ən çox faiz göstəricisi (36,9%) “fikirlərin üst-üstə düşməməsi” cavabına aiddir. Digər üstünlük təşkil edənlər arasında “sataşma” (14,6%)

və “zarafatlaşma” (13,6%) kimi cavablar var.

İkinci sualın cavablarının faiz göstəriciləri isə **2-ci cədvəldə** verilmişdir. Cədvəldən göründüyü kimi, şagirdlər arasında yaranan münaqişələrin səbəbləri arasında ən çox faiz göstəricilərinə malik “yerli-yersiz gülüşmələr” (55,1%), “əl zarafatları” (54%), “təhqir etmə, söymə” (46,5%), “qruplaşma” (42,9%), “şər atma” (40,4%) kimi cavablardır. Ən az rast gəlinən səbəblər arasında isə yüksək faiz göstəricilərinə sahib “əşyaları paylaşmama” (56,1%), “yer üstündə” (39,4%), “əşyalara zərər vermə” (36,9%), “təhdid etmə” (34,8%) kimi cavablardır.

Üçüncü sualın cavablarının faiz göstəriciləri **3-cü cədvəldə** verilib. Cədvələ əsasən demək olar ki, şagirdlərə görə şagird-müəllim arasında yaranan münaqişələrin əsas səbəbləri müəllimin davranışlarıdır: “müəllimin qışqırması” (17,2%), “müəllimin söyməsi” (15,7%), “müəllimin düzgün başa düşməməsi” (15,7%), “müəllimin şagirdi alçatması” (10,6%).

Cədvəl 2. Şagirdlərə görə onlar arasında yaranan münaqişənin səbəblərinin rastgəlmə tezliyinin cavabları

№	Şagirdlər arasında nə üçün konflikt yaranır?	Rast gəlinmə tezliyi (%)					
		0	1	2	3	4	5
1.	Təhqir etmə, söymə	4	5.6	11.6	19.7	12.6	46.5
2.	Ləqəb qoyma	13.1	9.6	26.8	19.2	9.1	22.2
3.	Paxıllıq, qışqırcılıq	24.2	9.1	17.7	10.6	11.1	27.3
4.	Şikayət etmə	10.1	13.6	9.6	19.2	14.6	32.8
5.	Əl zarafatları	3	6.1	4.5	10.6	21.7	54
6.	İcazəsiz əşyalardan istifadə	26.3	18.2	12.1	16.7	8.6	18.2
7.	Lağa qoyma	16.2	2	9.6	24.7	14.6	32.8
8.	Dərsdə diqqəti yayındırma	10.1	8.1	22.2	9.6	23.2	26.8
9.	Yer üstündə	39.4	23.2	13.6	7.1	7.6	9.1
10.	Əşyalara zərər vermə	36.9	26.3	16.7	10.6	4	5.6
11.	Şər atma	15.2	10.6	10.6	13.6	9.6	40.4
12.	Qruplaşma	8.6	5.6	7.6	20.7	14.6	42.9
13.	Əşyaları paylaşmama	56.1	5.6	11.6	15.2	2.5	9.1
14.	Təhdid etmə	34.8	11.6	8.6	17.2	11.1	16.7
15.	Yerli-yersiz gülüşmə	7.1	4.5	8.6	11.6	13.1	55.1
16.	Günahlandırma	18.2	17.2	21.7	15.2	12.6	15.2
17.	Lazımsız söhbətlər	17.2	9.6	7.6	21.2	9.1	35.4
18.	Fikirlərin üst-üstə düşməməsi	17.7	11.1	15.2	14.1	14.6	27.3
19.	Özünü başqalarından üstün görmə	21.7	8.1	6.1	14.1	12.6	37.4
20.	Xarakter	14.1	8.6	12.6	15.2	17.7	31.8
21.	Şayiə yaymaq	19.2	11.6	10.1	15.7	10.6	32.8

Cədvəl 3. Şagirdlərə görə, müəllimlə şagird arasında yaranan konfliktin səbəbləri

Səbəblər	Sayı	Faizlə (%)
Müəllimin fiziki zorakılığı	6	3.0
Müəllimin söyməsi, təhqir etməsi	31	15.7
Müəllimin düzgün başa düşməməsi	31	15.7
Müəllimin qışqırması	34	17.2
Müəllimin alqatması	21	10.6
Müəllimin şər atması	8	4.0
Müəllimin qiyməti kəsməsi	21	10.6
Şagirdin dərs buraxması	2	1.0
Müəllimin kobudluq etməsi	13	6.6
Şagirdin dərsə gecikməsi	10	5.1
Şagirdin dərsdə iştirak qaydalarını poşduğı halda	11	5.6
Müəllimin ayrı seçkiliyi	10	5.1
Cəmi	198	100.0

Eyni sorğunu müəllimlər arasında da apardıq. **4-cü cədvəldə** nəticələr göstərilmişdir. Müəllimlərə görə şagirdlər arasında yaranan konfliktlərin əsas səbəbləri “söyüş, təhqir” (23,3%), “zorakılıq” (16,4%) və “qruplaşma”dır (12,3%).

Cədvəl 4. Müəllimlərə görə, şagirdlər arasında konflikt necə yaranır?

Səbəblər	Sayı	Faizlə (%)
Xarakter xüsusiyyətləri	7	9.6
Yer üstündə	1	1.4
Summativ zamanı köçürmə	3	4.1
Zarafatlaşma	6	8.2
Özünü üstün görmə	5	6.8
Zorakılıq	12	16.4
Qruplaşma	9	12.3
Təhqir	17	23.3
Qışqanclıq	6	8.2
Ləqəb qoyma	7	9.6
Cəmi	73	100.0

5-ci cədvəldə müəllimlərə görə şagirdlər arasında yaranan münafişələrin səbəblərinin rastgəlmə tezliyinin cavabları göstərilmişdir. Nəticələrə baxsaq görürük ki, ən çox faiz göstəricisi olan münafişə səbəbləri arasında “əl zarafatları” (58,9%), “yerli-yersiz gülüşmələr” (54,8%), “təhqir etmə, söymə” (52,1%), “lazımsız söhbətlər” (47,9%), “xarakter” və “lağa qoyma” (43,8%) kimi cavablar verilib.

Cədvəl 5. Müəllimlərə görə şagirdlər arasında yaranan münafişələrin səbəblərinin rastgəlmə tezliyi

№	Şagirdlər arasında nə üçün konflikt yaranır?	Rastgəlmə tezliyi (%)					
		0	1	2	3	4	5
1.	Təhqir	1.4	6.8	11	6.8	21.9	52.1
2.	Ləqəb qoyma	16.4	9.6	16.4	11	19.2	27.4
3.	Paxıllıq, qışqanclıq	11	9.6	6.8	11	19.2	42.5
4.	Şikayət etmə	4.1	11	13.7	12.3	26	32.9
5.	Əl zarafatları	1.4	4.1	5.2	8.5	21.9	58.9
6.	Əşyalardan icazəsiz istifadə	20.5	16.4	12.3	15.1	16.4	19.2
7.	Lağa qoyma	13.7	1.4	8.2	20.5	12.3	43.8
8.	Dərsdə diqqəti yayındırma	5.5	11	19.2	9.6	30.1	24.7
9.	Yer üstündə mübahisə	38.4	24.7	19.2	9.6	2.7	5.5
10.	Əşyalara zərər vermə	42.5	19.2	23.3	9.6	4.1	1.4
11.	Şər atma	9.6	8.2	5.5	19.2	13.7	43.8
12.	Qruplaşma	4.1	5.5	2.7	19.2	11	57.5
13.	Əşyaları paylaşmama	52.1	6.8	16.4	19.2	1.4	4.1
14.	Təhdid etmə	37	8.2	9.6	11	13.7	20.5
15.	Yerli-yersiz gülüşmə	1.5	1.2	19.2	8.2	15.1	54.8
16.	Günahlandırma	15.1	9.6	11	9.6	23.3	31.5
17.	Lazımsız söhbətlər	11	2.7	6.8	26	5.5	47.9
18.	Fikirlərin üst-üstə düşməməsi	6.8	15.1	19.2	16.4	16.4	26
19.	Özünü başqalarından üstün görmə	12.3	6.8	5.5	16.4	19.2	39.7
20.	Xarakter	2.7	2.7	13.7	20.5	16.4	43.8
21.	Şayiə yaymaq	8.2	8.2	12.3	16.4	27.5	27.3

6-cı cədvəldə müəllimlərə görə müəllim-şagird arasında yaranan münafişə səbəblərinin faizləri göstərilib. Müəllimlərə görə müəllim-şagird arasında yaranan münafişənin əsas səbəbləri “şagirdlərin dərsdə iştirak qaydalarını pozması” (16,4%), “şagirdin dərsə laqeyd yanaşması” (15,1%), “şagirdin düzgün davranış qaydalarına riayət etməməsi” və “şagirdin dərsdə iştirak etməməsi”dir (12,3%).

Cədvəl 6. Müəllimlərə görə müəllim-şagird arasında yaranan münasibətin səbəbləri

Səbəblər	Sayı	Faiz (%)
Müəllimin fiziki zorakılığı	1	1.4
Müəllimin təhqir etməsi	4	5.5
Şagirdin dərstdə diqqəti yayındırma cəhdləri	5	6.8
Şagirdin düzgün davranış qaydalarına riayət etməməsi	9	12.3
Şagirdin dərse laqeyd yanaşması	11	15.1
Şagirdin məktəbə gəlib-getməyi önəmli hesab etməsi	6	8.2
Müəllimin qiyməti ilə razı qalmaması	4	5.5
Şagirdin dərstdə iştirak etməməsi	9	12.3
Müəllimin kobudluğu	2	2.7
Şagirdin dərse gecikməsi	8	11.0
Şagirdin dərstdə iştirak qaydalarını pozması	12	16.4
Müəllimin emosional tükənməsi	2	2.7
Cəmi	73	100.0

Nəticə. Aparılan sorğu nəticələrini analiz etdikdən sonra məlum olur ki, baş verən müəllim-şagird, şagird-şagird arasında yaranan münasibətlərə müəllimlərin və şagirdlərin münasibətlərində fərqliliklər var. Müəllim-şagird arasında yaranan münasibətlərin səbəblərinə verilən cavablar arasında müəllimlər şagirdlərin mənfi davranışlarını əsas götürdüyü halda, şagirdlər, tam əksinə, müəllimlərin mənfi davranışlarını münasibətin əsas səbəbi kimi göstərir. Buna səbəb, müəllim-şagird münasibətlərinin düzgün qurulmaması, bir-birlərini başa düşməmələri, münasibət yarandığı halda həllinə yönəlmiş sözlərin göstərilməməsi ola bilər. Şagird-şagird arasındakı münasibətlərə verilən cavablar arasında da fərqliliklər özünü göstərir. Çünki müəllimlər şagirdlərin arasında yaranan münasibətləri yalnız kənardan müşahidə edir, yaranan problemlərin həlli üçün fərdi söhbətlər aparmır, belə söhbətlər aparsa da, söhbət zamanı istifadə etdiyi sözlər tənqidi xarakter daşıyır. Belə olduğu halda, şagirdlər baş verən hadisələrin əsas səbəbini müəllimdən gizlədir, demək istəməirlər.

Pedaqoji münasibətlərin qarşısını almaq, baş verən münasibətlərin düzgün həll yollarını müəyyən etməkhəm pedaqoji kollektivin fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq, həm də şagirdlərin akademik göstəricilərini yüksəltmək məqsədi ilə

aşağıdakı təklifləri vermək istərdik:

1. Pedaqoji münasibətlərin ümumilikdə əsas həlli yollarından biri məktəbdə müsbət psixoloji iqlimi formalaşdırmaq və inkişaf etdirməkdir. Bu vəzifə isə təhsil müəssisələrində fəaliyyət göstərən məktəb psixoloqlarının üzərinə düşür. Məktəb psixoloqu pedaqoji münasibətlərin qarşısını almaq üçün əvvəl pedaqoji münasibətlərin psixoprofilaktikasını aparmalıdır. Sonra hər hansı yaranan münasibətlərin həllində rəhbər, müəllim və valideynlərin dəstəyini almalıdır, yəni onlarla birlikdə işləməlidir.

2. Pedaqoji kollektivə, xüsusilə müəllim və rəhbərlərə pedaqoji konfliktin yaranma səbəblərini aradan qaldırma yollarına dair seminarlar, təlimlər keçirilməlidir.

3. Pedaqoji münasibətlər yalnız aşkar şəkildə olmur, həmçinin gizli davam edən münasibətlər də olur. Məhz belə münasibətləri aradan qaldırmaq üçün ilk növbədə, onu müəyyən etmək lazımdır. Müəyyən etmək üçün metodikalar hazırlanmalıdır. Məsələn, artıq Türkiyədə "Müəllim-şagird münasibətinin qiymətləndirilməsi" (Öğrenci-öğretmen ilişkisi ölçeği) adlı metodika hazırlanıb [17, s.67-82]. Bu sahədə xarici təcrübədən faydalanmaq məqsədəuyğundur.

4. Şagird-şagird arasında münasibətlərin yaranma səbəblərindən biri olan fikirlərin üst-üstə düşməməsinin qarşısını almaq üçün şagirdlərə səmərəli ünsiyyət bacarıqları aşılamaq lazımdır. Bunun üçün məktəb psixoloqu şagirdlərlə treninqlər keçirə bilər.

5. Müəllimlərin emosional tükənməlik sindromundan əziyyət çəkmələri məktəb münasibətlərinin səbəblərindən biridir. Belə müəllimləri müəyyən etmək və lazımı psixoloji dəstək vermək məktəb psixoloqunun fəaliyyət istiqamətlərindən biri olmalıdır.

6. Ümumiyyətlə, pedaqoji münasibətlərə münasibət dəyişilməlidir. Bunu yalnız insanlara mənfi təsir kimi deyil, həm də inkişafetdirici stimula kimi dəyərləndirmək lazımdır. Çünki baş verən hər münasibətə konstruktiv yanaşaraq onlar üçün fərqli həll yolu tapıldıqca, bu, insanların, ümumilikdə ünsiyyət və münasibət sisteminin inkişafına səbəb olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Cowie A. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Great Britain, Oxford University Press, 1989.

2. Harper C.E. The Conflict management styles, strength of conflict management Self-Efficacy, and moral development levels of school counselors. ProQuest Information and Learning Company Utah, 2004, 157 p.

3. Гришина Н.В. Психология конфликта. 2-е изд., СПб, Питер, 2008, 544 с.

4. Koçel T. İşletme yöneticiliği: organizasyonlarda çatışma ve yönetimi. İstanbul, BETA Basım Yayım Dağıtım, 1993, 759 s.

5. Demirtaş H., Güneş H. Eğitim yönetimi ve denetimi sözlüğü. Ankara, Anı Yayıncılık, 2002, 243 s.

6. Başaran İ. Eğitim yönetimi. Nitelikli okul. Ankara, Feryal Matbaası No:4, 2000, 232 seh.

7. İsmixanov M.A., Bəxtiyarova R.Ə. Məktəbin idarə edilməsi (pedaqoji institut və universitet tələbələri üçün dərs vəsaiti). Bakı, 2012, 236 s.

8. Баныкина С.В. Педагогическая конфликтология: состояние, проблемы исследования и перспективы развития. Современная конфликтология в контексте культуры мира. Москва, УРСС, 2001, 457 с.

9. İlyasov M.İ. Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin müasir problemləri (monografiya). Bakı, Elm və təhsil, 2018, 208 s.

10. Голынчик Е.О., Елеференко Д.П., Липатов С.А., Несмеянова Р.К. Восприятие учениками и учителями конфликтных ситуаций, возникающих между ними в образовательной среде. Московский Государственный Университет имени М.В.Ломоносова, Москва, Россия Человеческий Капитал, 2020, №12 (144), 223-236 с.

11. Jones V.F., Jones L.S. Comprehensive Classroom management: Creating communities of support and solving problems (Fifth Edition). Boston, Allyn & Bacon, 1998.

12. Степанова О.С., Николаева А.А. Исследование конфликтологической компетентности педагогов в контексте оптимизации комфортности и безопасности образовательной среды. Педагогика и просвещение, 2019, №2, с. 66-76.

13. Gözütok F.D. Öğretmenliği geliştiriyorum. Ankara, Siyasal kitabevi, 2000, 262 seh.

14. Celep C., Erdoğan S. Orta Öğretimde Olumlu Öğretmen-Öğrenci İlişkileri. Eğilim ve

Bilim, 2002, Çilt 27, sayı 124, 13-22 s.

15. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya (dərslik). Bakı, Qapp-Poliqraf Korporasiyası, 2003, 356 s.

16. Dake J.A., Price J.H. and Telljohann J.K. The nature and extent of bullying at school. Journal of Scholl Health, 2003, 73 (5), pp.173-181.

17. Ası D.Ş., Karabay Ş.O. Öğrenci-öğretmen ilişkisi ölçeği-kısa formunun türkçe'ye uyarlanması. Ege Eğitim Dergisi, 2018, 19 (1), 67-82 s.

E.Baylarov, A.Iskandarova
Psychological nature of conflicts (disputes)
between pupil- pupil and pupil-teacher
at school
Abstract

The article explores the psychological characteristics of conflicts between student-student and between student-teacher. Initially, what is the conflict and how it is explained in scientific works is analyzed. Then, the essence of pedagogical conflict, which is a type of conflict, is explained in the article. At the same time, the reasons of student-student, student-teacher conflicts, which are one of the lower levels of pedagogical conflicts, are discussed. The results of surveys conducted with students and parents are analyzed in order to investigate the reasons. In the end, the ways of conflict resolution were indicated.

Э.Бейляров, А.Искандерова
Психологическая природа конфликтов
между учениками и учеником-учителем
в школе
Аннотация

В данной статье рассматриваются психологические особенности конфликтов между учениками и учителями, а также между самими учащимися. В первую очередь приводятся объяснения того, что представляют собой конфликты и анализируются их интерпретация в научных трудах. С целью исследования причин возникновения педагогических конфликтов начиная с низших уровней отношений таких как ученик-ученик, ученик-учитель проведен анализ опросов, взятых у учеников и их родителей. В конце приводятся способы разрешения подобных конфликтов.